

Ante Ciliga

Hur Tito tog över Jugoslaviska Kommunistpartiet

Ur *Revolutionary History*, Vol 8, nr 1 (2001). Översättning: B. Svensson

Den oppositionelle jugoslaviske kommunisten Ante Ciliga (1898-1992) var av kroatiskt ursprung, men fick även italienskt medborgarskap efter 1:a världskriget. Från 1926 var han bosatt i Sovjetunionen, där han greps 1930, men frigavs 1935, förmodligen pga hans italienska medborgarskap (för detaljer, se inledningen nedan).

Ciliga är mest känd för sin bok *The Russian Enigma* (Den ryska gåtan), som först publicerades i förkortad form i London 1940. 1979 utgavs den i oavkortat skick av förlaget Ink Links.

Ciligas avslöjanden om livet i Komintern och i Gulag blev en sensation när de först publicerades i *Biulleten Oppozitsii* (Oppositionens bulletin) 1935. De kommenterades av Trotskij i artiklarna *Stalins revolutionära fångar* den 15 januari 1936, *Uttalande till Associated Press* den 8 februari och *De kryddstarkaste rätterna återstår* i maj 1936.

När Ciliga började publicera artiklar i den mensjevikiska pressen avbröt Trotskij samarbetet och beskrev hans åsikter som 'hetlevrat mensjevikiska' och som 'liberal-anarkistiska abstraktioner'.

Den följande artikeln publicerades ursprungligen under titeln *Come Tito si impadroni del Partito Comunista Jugoslavo* i den italienska tidskriften *Corrispondenza socialista*, nr 7, juli 1961. Inledningen, som bl a närmare presenterar Anton Ciliga, är skriven av italienaren Paolo Casciola.

Inledning

Jugoslaviska Kommunistpartiets (JKP) första år dominerades av en kamp mellan partiets höger- och vänsterflygel och av upprepade ingripanden från Kommunistiska Internationalen, Komintern, för att överbrygga den kroniska fraktionismen. Men från och med 1923, och speciellt efter 1925, blev Kominterns ingripande för att få JKP att följa Stalins och Bucharins diktat allt brutalare.

I detta läge hoppades man att JKP:s tredje kongress, som från och med april 1925 hölls under överinseende av Kominterns Exekutivkommitté, skulle kunna få partiet ur dess fraktionella dödläge, vilket hade förvärrats genom den jugoslaviska statens antikommunistiska repression. Vägen man valde för att hejda 'fraktionism' och 'sektarism' inom JKP var att lämna över ledarskapet till högertendensen.

I augusti 1925 skapade man en provisorisk exekutivkommitté för JKP i Moskva och gav den i uppgift att organisera kongressen. Det var under denna kongress, som hölls i Wien den 17-22 maj 1926, som det byråkratiserade Komintern anförtrorde JKP:s politbyrå till högern, som leddes av serben Sima Marković, och förstärkte den med den centristiska tendensen som leddes av fackföreningsmännen Djuro Salej och Jacob Žorga.

Kominterns politik för Jugoslavien vid denna tidpunkt var utformad av Bucharin och gav stor tyngd åt arbetsplats- och facklig kamp, men försummade den nationella frågan. I detta sammanhang var Marković, som stod för den serbisk-nationalistiska strömningen inom JKP, rätt man vid rätt tidpunkt. Den 'storserbisk-centralistiska' linje som han initierade skulle, från vintern 1927 till våren 1928, leda till en politiskt nederlag för alla dem inom partiet som

försökte hålla sig ifrån den serbo-kroatiska och andra nationella konflikter i Jugoslavien – med andra ord, ett nederlag för vänsterns ledarskap i JKP.

Inom bara ett års tid hade dock högerledningen blivit så diskrediterad inom partiet, att man på centralkommitténs plenum hösten 1927 beslöt att avlägsna Marković från hans post som politbyråns politiske sekreterare och att välja en ny. Marković ersattes av Djuro Cvijić, ledaren för JKP:s 'historiska vänster', d.v.s. den tendens som från 1921 hade kämpat mot JKP:s reformistiska flygel, även om med ett perspektiv som begränsats till jugoslaviska frågor och utan koordination med någon av de olika vänstergrupperingarna i andra nationella kommunistpartier. Denna tendens hade stöd av centristiska fackliga ledare.

JKP:s Zagreb-organisation, som traditionellt var ett bålverk för vänstern, accepterade helt denna förändring, vilken trots allt hade ägt rum utan något medgivande från Moskva, och som öppet hånade den då ledande linjen inom Komintern, d.v.s. Bucharins. Ställd inför denna situation förklarade Bucharin JKP:s centralkommittés beslut ogiltigt och återkallade i kraft av sin auktoritet utnämningen av den nya vänsterledda politbyrå. Han fick stöd i detta av Manuilskij och Josip Čizinsky (Milan Gorkić).

Milan Gorkić tillhörde den unga bucharinistgruppen och stod i centrum för den jugoslaviska operation som dirigerades av Bucharin. Då man ansåg det omöjligt i att återinsätta Marković som JKP:s ledare, beslöt man att skapa en politbyrå av jugoslaviska kommunister som bodde i Moskva – och således var vederbörligt 'bolsjeviserade' – och som sedan sändes till Jugoslavien för att ta över ledningen för JKP och för att en gång för alla driva bort dess 'center-vänster'-ledning.

Operationen innebar att man förflyttade några noggrant utvalda figurer till Jugoslavien med uppgift att övertyga JKP:s lokala avdelningar om att kräva Kominterns ingripande i partiets interna affärer och att försöka underminera vänsterledarnas auktoritet. Genom detta hoppades man att vägen skulle öppnas för en 'spontan och demokratisk' etablering av den politbyrå som man nyss tillkännagett i Moskva.

Bland de första av Kominterns 'jugoslaviska agenter' som anlände till Jugoslavien var ledaren för Bucharins operation, sekreteraren i metallarbetarnas fackförbund Djuro Djaković, och hans ombud Mathias Bresović, som hade utnämnts till JKP:s sekreterare i Kroatien och som senare skulle avslöjas som spion för den jugoslaviska polisen. Kontakterna mellan Djaković, som bosatte sig i Zagreb, och Gorkić och Bucharin i Moskva, sköttes av Jovan Mališić (Martinović), som sändes till Wien i detta syfte.

En annan ung militant som utvaldes för denna operation var Josip Broz, vilken senare skulle bli Marskalk Tito. Tito var av kroatiskt ursprung och hade varit officer av lägre rang i den österrikisk-ungerska armén till 1915, då han togs till fånga av tsaristiska trupper. Han anslöt sig till bolsjevismen först 1919-20 och deltog i Röda Arméns strider innan han återvände till Jugoslavien 1925. Tito, som rekryterats till operationen av Djaković, blev en av operationens mest framträdande krafter och spelade en avgörande roll vid implementeringen av Gorkićs och Bucharins planer – en uppgift som det dock krävdes ett par månader för att slutföra.

I egenskap av sekreterare för JKP:s Zagreb-kommitté drog Tito igång en hård politisk kamp mot dess vänstermajoritet, vilken vägrade att finna sig i Moskvans manövrer. Denna kamp nådde sin höjdpunkt vid Zagreb-organisationens åttonde kongress som hölls natten mellan den 25 och 26 februari 1928. Vid detta tillfälle presenterade Tito en rapport i opposition till Dušan Grkovićs, kommitténs politiske sekreterare, i vilken han fördömde den fraktionism som han såg som ett hinder för arbetet bland massorna. Titos demagogi slog an. Majoriteten av delegaterna röstade för hans minoritetsrapport och valde en ny lokal kommitté och en ny politisk sekreterare: Tito själv. För Tito var detta hans första framgång på vägen mot det jugoslaviska partiets högsta topp.

Efter att ha fått kontroll över JKP:s Zagreb-organisation, gick Tito vidare med att försöka övertyga Zagreb-kommittén om att acceptera hans förslag att be Komintern intervensera i JKP:s interna affärer. Kommittén sände då ett brev till Kominterns Exekutivkommitté (EKKI) som beskrev situationen inom det jugoslaviska partiet och behovet av att bekämpa fraktionismen. I april 1928 inkallade så EKKI JKP:s 'moskovit'-ledare till en konsultation, vid vars slut ett öppet brev från EKKI till det jugoslaviska partiet antogs. Detta brev fördömde fraktionismen och betonade behovet av att ge partiet en ny nationell ledning så att krisen kunde lösas. Komintern beslutade därför att upplösa den 'fraktionistiska' center-vänsterledningen och att i dess ställe utnämna en provisorisk politbyrå, bestående av tre medlemmar och ledd av Djaković. Denna nya ledning gavs sedan i uppgift att inleda diskussioner om det öppna brevet i alla JKP:s lokala organisationer, för att sätta igång utrensningen av 'fraktionister' och förbereda för JKP:s fjärde kongress.

I detta sammanhang är det nödvändigt att ta upp frågan om fraktionism. Med början i Zagreb-organisationens åttonde kongress i februari 1928 antog JKP:s 'moskovit'-gruppering formen av en 'antifraktionistisk strömning' som bekämpade både högern och vänstern. I verkligheten tenderade dock Djaković-Tito-fraktionen att undantagslöst bekämpa vänstern och alliera sig med högern.

Vi måste också betona den speciella karaktär som de politiska organisationerna inom Jugoslaviens arbetarrörelse hade. Enligt den terminologi som var förhärskande i Jugoslavien vid denna tid representerade 'vänstern' inte riktigt det samma som Vänsteroppositionen i Sovjet. Denna term definierade istället den antireformistiska strömning som uppstod i JKP 1921, vilken vi tidigare nämnt. Den grundläggande fråga som skiljde vänstern från högern verkade vara inställningen till den nationella frågan i Jugoslavien – och således en avgörande aspekt i den jugoslaviska revolutionen. I den proletära internationalismens namn motsatte sig vänstern de storserbiska nationalistiska tendenserna som representerades inom partiet av Sima Marković, ledaren för JKP:s högerflygel. Djakovićs 'antifraktionella' fraktion antog i realiteten samma storserbiska centralistiska linje som högern, trots att han själv hade sitt ursprung i partiets historiska vänster.

I alla avseenden spelade den nationella frågan en betydande roll i uppgörelserna inom det jugoslaviska partiet under 1926-28. I linje med Kominterns bucharinistiska politik lades, som tidigare nämnts, stor tyngd på facklig aktivitet och kamp, eftersom detta demagogiskt sågs som en universell kur mot vänster-'fraktionism'. Denna politik försummade emellertid den nationella frågan, vilken ju faktiskt var en av de huvudsakliga orsakerna till de fraktionella stridigheterna. Den bucharinistiska 'arbetarlinjen' favoriserade uppenbart centern och högern i partiet eftersom de hade en solid bas i de jugoslaviska fackföreningsorganisationerna.

Nederlaget för center-vänsterledningen i JKP, vilket förberetts mellan vintern 1927 och våren 1928, åstadkoms tack vare alliansen mellan den historiska högern och den 'antifraktionella' fraktion som Komintern organiserat i Moskva, och utmynnade således i en seger för den storserbiska centralistiska linjen.

* * *

I den period som följde på Kominterns 'agents' och högers seger över vänstern, kom ett par oförutsedda fakta att ändra händelseutvecklingen inom JKP: först mordet på Radić, sedan Bucharins uteslutning från Internationals ledning, och slutligen den rojalistiska kuppen den 6 januari 1929.

Puniša Radić, en montenegrinsk parlamentsmedlem med storserbiska åsikter och finansierad av den jugoslaviske premiärministern, öppnade den 20 juni 1928 eld i Skupstina (parlamentet) och sköt fem representanter från det kroatiska bondepartiet. Två dog omedelbart och Stjepan Radić, partiets ledare, blev dödligt sårad. Morden i Belgrad avslöjade vilken ohållbar

spänning som motsättningen mellan serber och kroater uppnått och förde bryskt fram den nationella frågan i rampljuset. Det staliniserade Komintern kunde inte längre ignorera problemen bland de olika nationaliteter som Jugoslavien var sammansatt av, utan gjorde helt om marsch och gav den nationella frågan en ny och fundamental roll, medan den sociala kampen ställdes i bakgrunden.

Allt detta ägde rum i en tid av växande politisk kamp inom landet och samtidigt med att den jugoslaviska regeringen var på väg att ratificera Neptunkonventionen med Mussolinis Italien. Demonstrationerna mot imperialism och storserbisk hegemoni leddes av JKP tillsammans med den demokratiska bondekoalitionen. Krisen för det storserbiska centralistiska Jugoslavien blev allt allvarligare, och morden den 20 juni blev gnistan som tände den explosiva situationen.

Zagreb blev då centrum för agitationen och JKP organiserade en militärstyrka. Man trodde helt uppenbart att den kroatiska nationella revolten skulle kunna utmyнна i en kommunistisk revolution. Det var speciellt från denna tid – och sedan fram till 1936 – som JKP intog en fientlig position mot serbiskt styre och blev mycket välvilligt inställd till den nationalism och chauvinism som kroater och andra icke-serbiska folkgrupper uppvisade, även om man inte öppet politiskt stödde dem.

Tito arresterades den 4 augusti 1928 under en polisraid mot JKP, tack vare uppgifter från spionen Bresović – en av Kominterns ‘agenter’ i Jugoslavien – och andra *agents provocateurs* som hade infiltrerat partiet. Tito dömdes till fem års fängelse och kunde därför inte delta i JKP:s fjärde kongress som hölls i Dresden i början av november 1928. Förberedelserna för kongressen var otvivelaktigt påverkade av Kominterns politiska vändning inför dess sjätte världskongress i augusti-september samma år. Denna kongress organiserades vid den tidpunkt då kapitalismens relativa stabilitet närmade sig sitt slut och skulle komma att följas av den ‘Tredje perioden’.

Med vänstern slutgiltigt besegrad, inledde JKP:s fjärde kongress – JKP hade då ca 2000 medlemmar – en attack mot högerflygeln, som leddes av Marković. I linje med ‘Tredje period’-vändningen, beordrad av Stalin, antog JKP en ultravänsteristisk linje enligt vilken ett utbrott av revolutionära kriser var nära förestående och som likställde socialdemokrati med fascism. Inom denna generella politiska linje formulerade JKP sina teser om den stundande borgerligt-demokratiska revolutionen i Jugoslavien, vilken strax skulle övergå i en proletär socialistisk revolution. Den taktik som följde av detta kortsiktiga strategiska perspektiv innefattade bojkott av reformistiska fackföreningar och en abstrakt och sekteristisk uppfattning om enhetsfrontspolitik.

Med regeringskrisen i december 1928 som förevändning avskaffade kung Alexander strax efter kongressens slut, med hjälp av de jugoslaviska borgerliga partierna, 1921 års konstitution och upplöste den nationella församlingen. Den 6 januari 1929 införde han en bonapartistisk regim med all makt samlad i hans egna händer. Monarken utnämnde sedan en regering bestående av lojala politiker under ledning av general Petar Ziković. Han utfärdade också ett dekret som innebar upplösning av JKP – ett parti som han redan hade bannlyst – och satte igång ett terrorvälde över hela landet.

JKP, som nu var helt inne i sin Tredje period-kurs, reagerade på dessa händelser med att anta en adventuristisk paroll om väpnat uppror, utifrån antagandet att den pågående krisen i verkligheten var ett generellt tillstånd, en ekonomisk och politisk kris för den serbiska bourgeoisins hela härskarsystem. Under tiden drabbade emellertid den statliga repressionen JKP hårt, och man blev offer för en hänsynslös förföljelse. Djaković var en bland de hundratal kommunistiska ledare och militanter som mördades under dessa dagar av den vita terrorn, och landets fängelser fylldes mer och mer för varje dag.

Omedelbart efter kuppen den 6 januari blev JKP:s ledarskap – med Milan Gorkić fortfarande som dess grå eminens – fullständigt politiskt bankrutt. Enligt Ciliga, visade det då upp sitt rätta ansikte som sammansatt av ‘ynkryggar, inkompetenta personer och förrädare’. Faktum är, att den ‘Tredje period’-politik, som Gorkić och hans anhängare följde efter kung Alexanders kupp, bidrog till dödsstraff för hundratals kommunistiska militanter på grund av den adventuristiska inriktningen mot väpnat uppror. JKP:s medlemmar i Moskva hade kraftigt opponerat sig mot denna politik, framför allt vänstergrupperingen som omfattade ca 50 medlemmar. Oppositionen hade sitt centrum vid JKP:s skola i Moskva, vars medlemmar från början hade motsatt sig Gorkićs och Bucharins manövrer.

Av denna orsak inkallade Komintern alla jugoslaver i Moskva till en generalförsamling i februari 1929 för att försöka dämpa motsättningarna. Efter en hetsig diskussion deklarerade mötet att Kominterns rapport var otillfredsställande. Man tillbakavisade Kominterns resolution och antog i dess ställe, med 90 röster mot 5, en motresolution som kritiserade JKP:s ledning. Detta innebar då också ett indirekt avvisande av den politik som det staliniserade Komintern förde. Oppositionen leddes av den jugoslaviska trotskistiska gruppen i Moskva, vilken hade etablerats under senare delen av 1928 efter diverse meningsskiljaktigheter, både vad gällde den interna politiken i Sovjet, bondefrågan och byråkratiseringen av partiet, och den kurs som Komintern förde runt hela världen i förhållande till den Anglo-ryska fackliga enhetskommittén och den kinesiska revolutionen 1925-27.

* * *

Samtidigt som man kritiserade det ryska partiet och Komintern, fördjupade sig den jugoslaviska trotskistgruppen under denna period i diskussioner om den jugoslaviska revolutionens natur. Tidigare, under 1924-25, rekommenderade den historiska vänstern att man utnyttjade den nationella frågan som argument för en social revolution. Denna inriktning hade emellertid lett till att man fullständigt underordnade sig den borgerliga nationalism som var förhärskande bland Jugoslaviens förtryckta folk. Den trotskistiska gruppen stred kraftfullt mot en politik som innebar att proletariatet underordnades den nationella bourgeoisien och lyckades få över nästan alla de jugoslaviska vänstergrupperna i Moskva till sitt läger, d.v.s. den överväldigande majoriteten av de jugoslaviska kommunister som då var aktiva i Sovjetunionen.

Den jugoslaviska trotskistgruppen i Moskva, arvtagaren till den jugoslaviska historiska vänsterns revolutionära tradition, tvingades emellertid att utföra sitt arbete illegalt, pga Stalins bonapartistiska styre. Denna grupp bestod av ca 20 militanter under en 6-mannaledning: Stanko Dragić (rysk pseudonym JV Kovolev) som ledde det jugoslaviska trotskistiska centrat i Moskva och som under lång tid varit medlem i JKP:s centralkommitté såväl som tidigare sekreterare i JKP:s Zagrebkommitté; Mustafa Dedić (rysk pseudonym Viktor Solovjev), den gamle sekreteraren i Hercegovinas fackföreningskommitté i Mostar; Stjepan Heberling (rysk pseudonym V Suslov), tidigare medlem av JKP:s lokalkommitté för Vojvodina, i Novi Sad; den tidigare nämnde Ante Ciliga, som det kommer mer om senare; och två ryska militanter, Victor Zankov och Oreste Glibovskij.

Centrat hade kontakt med den sovjetiska trotskistiska organisationen i Moskva. Den jugoslaviska gruppens aktiviteter gällde främst insatser bland arbetare i Moskvas fabriker och bland jugoslaviska kommunister som bodde i Moskva. De jugoslaviska trotskister som arbetade i fabrikena hade kontakt med arbetare som stödde den ryska Vänsteroppositionen. Arbetet bland JKP-militanterna bestod, åtminstone delvis, i att bekämpa det staliniserade Kominterns internationella politik och dess applicering i Jugoslavien, och att påvisa det jugoslaviska nederlagets samband med den linje som Komintern propagerat.

Den enda ledare inom denna jugoslaviska Vänsteropposition som vi har detaljerad biografisk information om är Ante Ciliga. Han föddes 1898 i en kroatisk bondefamilj i Istrien och blev

medlem av det kroatiska kommunistpartiet 1918. Han var en av JKP:s grundare och mellan 1919 och 1921 aktiv i den kommunistiska rörelsen i Jugoslavien, i sovjetiska Ungern, i Tjeckoslovakien och i Italien. Han utnämndes till sekreterare i JKP i Kroatien och från 1922 arbetade han ofta utomlands för partiet. 1924 blev han aktiv i Kominterns organisation i Wien och senare i Prag. I april 1925 invaldes Ciliga i JKP:s centralkommitté och politbyrå. 1926 utvisades han från landet och blev då medlem i det jugoslaviska partiets 'utländska byrå' och representerade partiet i Kominterns Balkan-sekretariat i Moskva, dit han anlände i oktober 1926 efter ännu en vända till Wien. Han ledde JKP:s skola i Moskva under tre år och deltog under sommaren 1928 i Kominterns sjätte världskongress. Efter att den jugoslaviska trotskistiska gruppen i Moskva organiserats, började han 1930 att undervisa vid det kommunistiska universitetet i Leningrad, dit gruppens centra då också hade flyttats.

Flytten till Leningrad var en följd av Stalin-Kominterns beslut att likvidera gruppen. Det första steget i denna riktning var att man tillsatte en medlingskommitté, vars egentliga uppgift var att försöka upplösa den jugoslaviska Vänsteroppositionen. När väl denna manöver hade misslyckats, satte man upp en ny (blandad) kommitté med medlemmar från JKP:s centralkommitté och några ledande figurer från Komintern. Kommittén leddes av den tidigare mensjeviken NN Popov och avslutade sitt arbete inom sex månader. Man sammankallade sedan ett möte för att presentera sina slutsatser, vilka godkändes av en majoritet av delegaterna (med 21 röster mot 17). Den betydande minoriteten appellerade sedan till centralkommittén om att ta upp hela frågan till omprövning.

Ett par dagar senare sammanträdde en kontrollkommitté, som satts samman av det staliniserade Komintern och leddes av Solts, för att organisera repressionen mot den jugoslaviska oppositionen. Resultatet av detta möte blev att Ciliga uteslöts tillsammans med två jugoslaviska studenter från JKP:s skola. Uteslutningarna skulle gälla ett år. 20 andra studenter tvingades av Komintern att lämna Moskva 'för att på så sätt skapa nödvändigt lugn i striden inom det jugoslaviska partiet'. Ett par dussin studenter fick en mycket sträng varning. Dessa byråkratiska åtgärder kompletterades av försök att korrumpera de jugoslaviska trotskisterna – både politiskt och materiellt – för att vinna över dem till Stalins officiella doktrin. För en tid fick detta till följd en relativ lindring i repressionen.

Efter att dessa disciplinella åtgärder satts i verket, höll den jugoslaviska trotskistiska gruppen ett möte med cirka 10 militanter närvarande. Detta möte beslutade att fortsätta kampen inom JKP, om nödvändigt illegalt. Så den jugoslaviska oppositionen började cirkulera dokument som kritiserade den politiska linje som JKP:s centralkommitté följde. Efter detta flyttades gruppens centra till Leningrad under hösten 1929.

Händelserna i Sovjetunionen under 1929-30 kom att ge upphov till meningsskiljaktigheter inom den jugoslaviska trotskistiska gruppens centra. Dess majoritet (Dragić, Heberling, Ciliga och ryssarna Zankov och Glibovskij) var för en hårdare kamp mot JKP:s ledarskap, medan Dedić förespråkade en mer moderat hållning. Men även inom denna majoritet fanns, enligt Ciliga, små skiljaktigheter: Glibovskij var 'till höger', Zankov 'till vänster', medan Dragić, Heberling och Ciliga själv representerade någon slags 'center' och spelade en medlande roll.

I april 1930 hade de olika positionerna inom gruppen klarnat. Dedić slutade att samarbeta och lämnade gruppen helt. Men gruppen demoraliserades inte av denna utveckling, utan blev istället allt mer bestämd att fortsätta med sina aktiviteter. Den 1 maj 1930 lämnade Ciliga Leningrad och reste till Moskva för att med den trotskistiska organisationen där reda ut vilka skillnader som fortfarande fanns inom det jugoslaviska centrat. Situationen i Moskva var emellertid inte gynnsam för teoretiska diskussioner då den bolsjevik-leninistiska vänsteroppositionen var fullt sysselsatt med att organisera omfattande aktiviteter i fabriker.

Ciliga återvände till Leningrad kring den 10 maj och arresterades den 21 maj. Dedić arresterades också samma dag, medan Dragić lyckades fly. Men även han fångades in, cirka tre månader senare. Heberling, Zankov och Glibovskij mötte samma öde, tillsammans med ca 20 andra som alla var medlemmar i den jugoslaviska vänsteroppositionen i Moskva eller Leningrad, och om vilka vi inte vet någonting. Dragić, Ciliga, Zankov, Glibovskij och Dedić sändes till det politiska straffcentrat Verchne-Uralsk. De första som kom dit var två ryssar. Två månader senare fick de sällskap av Ciliga och Dedić, vilken dessutom också fått ett treårigt straff. Dragić kom senare. Så började Gulag-odysseen för de jugoslaviska trotskisterna.

De var alla aktiva i det bolsjevik-leninistiska kollektivet i Verchne-Uralsk. Enlig vad Ciliga minns, splittrades sedan trotskisterna i Verchne-Uralsk i tre tendenser: 'höger'-tendensen, ledd av E Solntsev, G Jakovin och G Stopalov, vilken också var den starkaste och baserade sig på 'De Tres program' och till vilken även F Dingelstedt hörde; en liten mellangrupp, ett 'enmanscentra', ledd av Trotskijs svärson Man Nevelson, som tillsammans med Aaron Papermeister baserade sig på 'De tvås program'; slutligen en 'vänster'-fraktion, bestående av Pushas, Kamenetskij, Kvachadze och Bielenskij, baserad på 'Militanta bolsjevikers teser'. Höger- och center-tendenserna publicerade tillsammans *Pravda* i fängelset, medan vänsterfraktionens tidning kallades *Den militante bolsjeviken*. Dessa 'tidningar' bestod i verkligheten av en serie skrivböcker och kom ut månadsvis eller varannan månad. De producerades i tre manuskriptkopior, en för varje tendens i Verchne-Uralsk.

Under 1930 kretsade diskussionerna bland trotskisterna i Verchne-Uralsk kring vilken ståndpunkt man skulle inta inför den 'vänster'-politik som Stalin inlett (femårsplanen, forcerad industrialisering och kollektiviseringen på landsbygden). Högertendensen menade att femårsplanen – trots de metoder som användes för att sätta den i verket – låg i linje med Oppositionens mål. Av detta skäl manade man till stöd för Stalins officiella ekonomiska politik, även om man måste kritisera metoderna. Vänsterfraktionen hade motsatt mening, och det var denna fraktion som Ciliga valde att ansluta sig till. De ansåg att en reform av den sovjetiska ekonomin måste starta underifrån och att det därför var nödvändigt att stödja sig på arbetarklassen för att försöka splittra partiet. Enligt dessa vänster-bolsjevik-leninister var både planen och Stalins hela ekonomiska politik inte något annat än en bluff. Dessutom förnekade de att det på en internationell nivå skulle vara en världsvid ekonomisk kris och en konjunktur som var fördelaktig för revolutioner. Med andra ord angrep de själva basen för Kominterns 'Tredje period'.

Den politiska kampen inom det bolsjevik-leninistiska kollektivet i Verchne-Uralsk blev allt hårdare. Höger- och center-tendenserna, som nu i realiteten gått samman, ställde vänsterfraktionen inför ett organisatoriskt ultimatum: upplös fraktionen och stoppa utgivningen av *Den militante bolsjeviken*, eller bli uteslutna ur organisationen.

Till slut, under sommaren 1931, blev en splittring oundviklig och två separata grupperingar formerades: bolsjevik-leninistiska kollektivets majoritet, med mellan 75 och 80 medlemmar, och bolsjevik-leninistiska kollektivets vänster, med 51 eller 52 medlemmar. Några militanter stannade utanför de två grupperingarna och krävde en återförening. Vänsterkollektivet började sedan ge ut en ny 'tidning', *Bolsjevik-Leninisten*, med NP Gorlov, V Densov, M Kamenskij, P Pushas och Ante Ciliga som redaktörer. Senare bröt Ciliga med vänsterkollektivet och bidrog till att grunda den Vänsterkommunistiska Federationen, vilken inkluderade Mjasnikovs anhängare, Decisterna och några tidigare trotskister. Federationens politiska bas var dess vägran att erkänna sovjetstatens proletära natur (även om av en deformerad typ). Istället benämnde man den 'statskapitalistisk', vilket man delade med mensjevikerna.

Medlemmarna i den jugoslaviska oppositionen släpptes inte när deras deportationstid var slut, den 22 maj 1933. Efter att de hungerstrejkade i 23 dagar för att bli repatrierade, fick de istället sina straff förlängda med ytterligare två år på initiativ av de sovjetiska myndigheterna, utan att några nya anklagelser framfördes och utan en riktig rättegång. Ciliga deporterades till Jenisejsk (i Irkutskregionen, i östra Sibirien) efter ett uppehåll i Tjeljabinsk. Dedić sändes till byn Kolpatjevo (i departementet Narym) i östra Sibirien, medan Dragić deporterades till Saratov vid Volga. Heberling flyttades från fängelse till fängelse, tills han slutligen hamnade i Ural. Dragić lyckades fly 1934, men arresterades vid gränsen mellan Ryssland och Polen och placerades i de hemliga fängelserna på Solovitskijöarna. Vid slutet av de extra två årens strafftid förnyade Stalins GPU deras deportation och förlängde den på ett fullständigt godtyckligt sätt med tre år.

Tack vare hans italienska nationalitet och hans anhörigas påtryckningar från utlandet, lyckades Ciliga få sitt straff omvandlat till utvisning från Sovjet. Efter sin utvisning från Sovjetunionen kom han i kontakt med den trotskistiska rörelsen i Prag genom de tjeckoslovakiska trotskisterna Vladislav Burian och Jan Frankel, vilka hade bidragit till att han kunde lämna Sovjet. Sedan tog han sin tillflykt till Paris och deltog där under en tid i den trotskistiska rörelsens liv och aktiviteter. Ciliga medarbetade i *Biulleten Oppozitsii*, den trotskistiska rörelsens ryskspråkiga tidning. Han började också korrespondera med Trotskij själv.

Hans deltagande i rörelsen blev emellertid kortvarig. I början av 1936 publicerade den mensjevikiska tidskriften *Sotsialistitjeskij Vestnik* en artikel av Ciliga, med hans medgivande. Med anledning av detta drog Trotskij, den 3 juni 1936, slutsatsen att Ciliga var 'en fanatisk mensjevik' och en ultravänsterist som närmat sig opportunistiska ståndpunkter. Han var en man som det var omöjligt att ha något mer samarbete med (*Biulleten Oppozitsii*, nr 51, juli-augusti 1936). I ett brev till Internationella Sekretariatet den 22 juni 1936, gav Trotskij sin personliga bedömning om Ciliga:

"Vi kan inte veta vilken väg Ciligas politiska resa ska ta i framtiden. Utan att på något sätt vilja förminska betydelsen av hans arbete med renodlad information, måste vi ändå vara klara över en sak – i frågor om teori och politik står han ganska långt från oss och är huvudsakligen motståndare till oss, utifrån en bedömning av allt som han skriver nu... vi måste därför inte bara dra slutsatsen att Ciliga inte är en bolsjevik-leninist (i vilket fall som helst anser han själv att han inte är det), utan också att han inte heller är marxist. Fram till 1929 var han en stalinistisk intellektuell, precis som många andra som man kan finna världen runt: semi-liberal i sitt tänkande, humanitär, ja, idealist och säkert mycket ärlig i sitt slag, men inte desto mindre totalt oförmögen att förstå marxismen och den proletära revolutionens lagar. Under Stalins vändningar hit och dit 1929-30, förde hans intellektuella ärlighet honom i opposition mot den officiella kursen och närmare oss. Plötsligt upptäckte han att Bolsjevik-Leninisterna sedan länge hade förutsett det som hände och att de också redan hade vidtagit en serie politiska åtgärder. Men denna upptäckt var inte nog för att Ciliga skulle förändra sin syn. Till och med i politisk isolering förblev han vad han alltid varit: en idealist och fanatisk demokrat, som från att ha varit stalinist blivit antistalinist, men inte marxist. Plötsligt kände han sig tillhöra vår vänster, bara på grund av att han inte såg någon som helst progressiv egenskap hos Sovjetunionen och såg det som vilken annan utsugarstat som helst. Hans vänsterism kom dock aldrig att sättas på något verkligt prov förrän han kom utomlands. Han började då att försvara en position, enligt vilken vi också skulle ha försvarat förföljda och skrämde mensjeviker i de mensjevikiska tidningarna, från vilka han upplyser oss, d.v.s. kritiserar oss, men nu även utifrån en politisk bas.

Innan han gjorde denna omsvängning, påpekade jag för honom att hans samarbete med mensjevikerna automatisk skulle förhindra ett samarbete med oss. Han svarade mig med ett teoretiskt brev, långt och mycket förvirrat, som väsentligen sade: eftersom du erkänner behovet av att samarbeta med socialdemokraterna mot fascisterna, varför kan du då inte alliera dig med de ryska mensjevikerna mot Stalin? Det vi har här är ett klassiskt exempel som visar hur vänsteristisk formalism leder till ett träsk med den värsta opportunism. Parlamentarisk demokrati, med dess Blum-typer, representerar verkligen det mindre onda – åtminstone för en kortare tid – jämfört med

fascism, och vi är beredda, om så skulle behövas, att försvara det mindre onda tillsammans med socialdemokrater. Men demokratisk och småborgerlig mensjevism är inte på något sätt det mindre onda jämfört med det staliniserade Sovjet, en stat som vi fortfarande hoppas ska föras till socialism genom en hänsynslös kamp mot den sovjetiska byråkratin.

Den andra stora skillnaden är en som är nära knuten till den första och som ligger i det faktum att socialdemokratin i många kapitalistiska länder är verkliga masspartier, och det måste vi räkna med som en realitet. En enhetsfront med Dan mot Stalin skulle bara avslöja Ciligas starka dragning till mensjevism (och också till anarkism, vilken, vad vi vet, inte är något annat än liberalism dragen till sin ytterlighet). I verkligheten var Ciliga, precis som ett antal utländska stalinister, i huvudsak en fanatisk mensjevnik. Nu har fanatismen försvunnit, men mensjevismen finns kvar.

Vi ska inte publicera några fler artiklar av Ciliga i den ryska *Biulleten*, eftersom vi inte har råd att ge Stalins byråkrati den förträffliga gåvan av att diskreditera oss själva genom våra egna aktioner, genom att samarbeta med mensjevikerna. Naturligtvis kommer stalinisterna att försöka utnyttja detta faktum för att förringa Ciligas avslöjanden. För vår del, har vi aldrig sett upp till honom som en auktoritet, varken för teori eller praktik. Och vad gäller de fakta han offentliggjort, så behåller de hursomhelst sitt värde.

Självklart äger jag inte förmåtenheten att ge ett definitivt omdöme om Ciliga och hans framtid. Om han, genom sin nya erfarenhet, skulle lyckas komma över till marxismen och därigenom verkligen närma sig oss, skulle vi naturligtvis bara bli glada, och det är ärligt menat. Var och en av oss skulle göra sitt yttersta för att bidra till en sådan utveckling. Men hans omvändelse måste nödvändigtvis, av principiella skäl, börja med att han själv avsäger sig varje samarbete med mensjevikerna. Detta samarbete är dubbelt kriminellt när de ryska mensjevikernas vänner sitter vid makten, när de konfiskerar vår tidning och förföljer våra kamrater. Ciliga kan inte förstå att bolsjevik-leninisterna inte bara är förföljda av Stalin, utan också av mensjeviker i hela världen, och att detta skulle bli än värre i händelse av ett krig.”

Ciligas politiska karriär efter denna tidpunkt visade hur rätt Trotskij haft. Efter att han närmat sig mensjevikerna allt mer, via ultravänsterism, återvände han till Kroatien under andra världskriget. Där arresterades han och dömdes till döden. Efter sin befrielse samarbetade han med västvänliga borgerliga grupper, en följd av att han då öppet hade anammat social-demokratiska positioner. Efter kriget bodde han i Paris och Rom, där han fortsatte sin väg högerut.

Idag är han den ende överlevande¹ från den lilla jugoslaviska trotskistgrupp som, för över ett halvt århundrade sedan, kastade handsken inför det byråkratiska monstret. Vad hände med Dragić, Heberling och Dedić? Och vilket öde mötte ryssarna Zankov och Glibovskij? Vi har ingen möjlighet att veta det. Man behöver dock inte mycket fantasi för att antaga: de föll högst troligt offer för den terrorvåg som Stalin släppte loss under 1936-38, kanske dödade av en avrättningspluton i den sibiriska tundran, eller likviderade med en kula i huvudet i GPU:s källare. Detta blev den tragiska epilogen för den första Vänsteroppositionen i Jugoslavien.

Paolo Casciola

* * *

Vid slutet av sommaren 1935, efter tre år i Sovjetunionens centrala politiska fängelse i Verchne-Uralsk och ytterligare två år i exil i Sibirien, medan jag förde en desperat kamp för att få lämna landet, mottog jag två brevkort med de senaste nyheterna från en gammal militant i vår jugoslaviska oppositionsgrupp i Moskva, Heberling, som nyss också hade deporterats till Sibirien. Ur Heberlings meddelanden framkom det att Josip Broz Titos hustru, Pelagija Denisova Belousova,² som stödde vår oppositionsgrupp, hade blivit arresterad och sedan avlidit i fängelse.

¹ Ciliga dog 1992.

² Pelagija Denisova Belousova, ryska och allmänt kallad Polka. Skyddade Tito, som då använde sitt familjenamn Josip Broz, från kosackernas vita styrkor i Omsk i början av 1919. De gifte sig samma år.

Vad betydde dessa ord 'avlidit i fängelse'? Hade hon dött av naturliga orsaker, av påfrestningar och hunger? Hade hon begått självmord? Eller hade hon kanske dömts till döden och sedan avrättats? Meddelandena från Heberling innehöll inte några fler viktiga detaljer, såsom under vilka omständigheter Belousova hade avslöjats och arresterad av GPU. Genom att korrespondensen med Heberling avbröts, kunde jag inte få kunskap om de exakta formerna för dessa händelser.

Belousova anlände till det jugoslaviska kommunistpartiets skola i Moskva under våren 1929 och blev inom kort anhängare till vår oppositionsgrupp. Av speciella skäl, och på vår inrådan, anslöt hon sig till vår grupp i hemlighet. Offentligt fortsatte hon att stödja den officiella linjen och fördöma vår position för att lättare kunna sköta sitt arbete. Under 1929-30 höll hon kontakt med vårt Leningrad-centra genom hemlig korrespondens. Belousova var inte den förste jugoslaviske kommunist som Stalins polis arresterade i Ryssland. Fem av våra kamrater vid centrat hade redan avslöjats och arresterats i maj 1930. De dömdes omedelbart till tre års fängelse. Hon var dock den första av våra kamrater som dog i Stalins fångelser.

Titos hustru arresterades under vintern 1934-35, eller, för att vara mer precis, i början av 1935 (eftersom det inträffat så nyligen, tyckte Heberling tydligen inte att det var nödvändigt att på sommaren 1935 ange tidpunkten). Hon arresterades samtidigt som Tito, efter att ha tillbringat fem år i fängelse i Jugoslavien, var i Moskva som Jugoslaviska Kommunistpartiets andre representant i Komintern (den förste representanten vid denna tid var Vladimir Čopić,³ som skulle komma att bli hjälte i spanska inbördeskriget och sedan ett av offren för Moskvans utrensningar). Belousova bodde med Tito i Kominterns hus (tidigare Hotel Lux), och det var där GPU arresterade henne, på natten och i hennes mans närvaro. Han vågade inte lyfta ett finger för att försvara henne. Hennes arrestering satte Tito i en extremt svår situation, eftersom han anade att han skulle misstänkas för att ha trotskistiska sympatier. Under tre långa år upplevde Tito sig svävande mellan liv och död på grund av GPU:s misstänksamhet. Det förvånar oss inte att han när han i april 1959 – en inte oväsentlig fördröjning! – berättade om denna aspekt av hans tid i Moskva 1935-38 (men höll tyst om sin hustrus arrestering och påföljande död) slog fast att: ”Dessa var de mest smärtsamma dagar i hela mitt liv. Till och med under kriget var saker enklare: man visste åtminstone var fienden fanns.” (Intervju i *Belgrads Kommunist*, den 16 april 1959.)

Efter 1948, och JKP:s utträde ut Kominform, spekulerade ofta världspressen kring Stalins och GPU:s misstankar om Titos eventuella trotskism, men utan att någonsin kunna bekräfta sanningshalten. Under intervjun avslöjade Tito att Petko Miletić,⁴ en kommunist från Montenegro som var mycket populär inom JKP, anlät till Moskva direkt från Jugoslavien i början av 1938 med avsikten – med Titos exakta ord – att anklaga honom för trotskistiska tendenser. (Och, enligt vår mening, för att opponera mot honom och besegra honom i kampen om JKP:s ledarskap efter Gorkiés arrestering och försvinnande.⁵ Men mer om detta senare.) Tito avslöjade dock inte vad Miletić försökt grunda sin anklagelse på.

³ Vladimir Čopić (1891-1939), kroat, krigsfånge i Ryssland, gick med i JKP vid dess grundande 1919 och blev dess organisationssekreterare. Tillsammans med Djuro Cvijić, Triša Kaclerović, Rajko Jovanović och Kosta Novaković, ledde han vänsterfraktionen som tog över ledningen för JKP 1924 och som förespråkade en federal lösning för Jugoslavien och stödde icke-serbiska nationella rörelser. Han var i Spanien under inbördeskriget och bestraffades när han återvände till Sovjetunionen 1938.

⁴ Petko Miletić (1897-1939), montenegrin, deltog i den ungerska revolutionen 1919, anslöt sig sedan till JKP och kom in i centralkommittén 1930 och senare i politbyrån. När han var i fängelse hade han rykte om sig att misshandla JKP-kamrater som han var oense med. Han avsattes från JKP:s ledning av Tito 1937 och arresterades i Sovjetunionen 1939, där han försvann.

⁵ Milan Gorkić (Josip Čižinsky, 1904-1939), född i Bosnien av rutenska föräldrar, anslöt sig till JKP vid dess grundande 1919, medlem av Kommunistiska Ungdomsinternationalens exekutivkommitté 1924. Han blev JKP:s generalsekreterare 1934, reste till Moskva 1937 och blev där offer för utrensningarna. Det var under hans tid i ledningen som JKP övergick till att stödja en enhetslinje för den jugoslaviska staten. Från mitten av 20-talet

1929 var Miletić i Moskva, vid JKP:s skola (där jag undervisade), och han delade det mesta i vår oppositionella politik. Han kände till nästan alla våra hemligheter och han kände också till de samband som fanns mellan Titos hustru och Stanko Dragić, vilken hade hand om vårt oppositionscentrum och tidigare hade varit sekreterare i Zagrebs lokala partikommitté.

Miletić ville dock inte acceptera våra slutsatser och han vägrade att delta i konkreta och praktiska oppositionsaktiviteter, men argumenterade för att vi skulle hålla fast vid våra ståndpunkter och inte blint följa ryssarna i allt dom gjorde. Han framhöll att vi måste vara misstänksamma mot en del av deras metoder och krav, men samtidigt göra vårt bästa för att hela tiden dölja detta från de sovjetiska auktoriteterna. Denna taktik tog Tito senare med stor framgång i sin tjänst, när han – efter andra världskriget – i tysthet började lägga grunden för sitt uppror mot Kreml. Miletić för sin del – samma Miletić som under valet vid Moskvaskolan 1929, angående diskussionen om Jugoslavien i Komintern, avstod från att delta i mötet och sade till sin vän Stanko Dragić: ”Min vän, jag ser verkligen inte varför jag skulle sluta i Sibirien som resten av er!” – slutade trots det i Sibirien 1938, i Kolymas koncentrationsläger. Att Tito skulle besluta sig för att avslöja dessa fakta först tre år efter Chrusjtjovs berömda ’Hemliga tal’ vid det sovjetiska kommunistpartiets tjugonde kongress, när alla andra kommunistpartier redan hade informerats om Stalins misstag, och att Tito skulle bli den siste av ledarna i den internationella kommunistiska rörelsen att fördöma de tidigare förföljelserna och att rehabilitera, om än bara delvis, offren för denna förföljelse, visar tveklöst att några okända och mystiska band bör finnas mellan utrensningarna i JKP 1937-38 och Titos karriär.

Ännu mer mystiskt och märkligt är emellertid Titos tystnad kring Stalins roll i hans hustru Pelagija Belousovas arrestering och död i fängelset. I Vladimir Dedijers biografi om Tito kan vi bara läsa om Belousova när det gäller hennes ankomst till Kroatien och hennes giftermål med Tito.⁶ I den jugoslaviska utgåvan av samma biografi, får vi dock veta att Titos första hustru befann sig i Ryssland när han arresterades i Sremska Mitrovica i Jugoslavien, men det finns inga ytterligare detaljer om hennes fortsatta öde.

För att försöka dölja de cyniska manövrerna bakom hans första framgångsrika karriärförsök 1927-28 och det andra och definitiva 1937-38, tvingas Tito att lämna frågan om den verkliga relationen mellan kommunistpartierna i Sovjet och i Jugoslavien i skuggan. Så också den om förföljelserna i JKP, vilka riktades mot ett mycket stort antal jugoslaviska militanter – 40 enbart i den *lilla* utrensningen från 1929 till 1935, inräknat Titos hustru, och många andra i den stora utrensningen 1937-38.

I Ryssland blev år 1927 en vändpunkt i kampen mellan Stalin och Bucharins center-högerblock och Trotskijs och Zinovjevs center-vänsterblock. Efter att ha besegrat och uteslutit Trotskij och Zinovjev från partiet, delade den segrande fraktionen ut maktinstrumenten bland sig själva; Stalin fick partiet, Bucharin Komintern och Rykov gjordes till president. Som ledare för Komintern, gavs Bucharin fria händer i alla dess politiska frågor, eftersom Stalin var alltför upptagen vid den tiden med att styra upp och ta makten i landet. Nu tvingades de olika kommunistpartier som accepterade Bucharins linje att också acceptera Sovjetunionens hegemoni och politik.

hade Sovjet-regeringen förespråkat en uppdelning av Jugoslavien i dess olika nationer för att försvaga den franskledda Lilla Ententen, men i mitten av 30-talet övergick man till att stödja en sammanhållen stat som en del i dess anti-tyska utrikespolitik.

⁶ Vladimir Dedijer (1914-1990) kom från en bosnisk bondefamilj som var engagerad i serbnationalistisk politik. Han var journalist, gick med i JKP i mitten av 30-talet, var kurir i spanska inbördeskriget och aktiv i partisanrörelsen under andra världskriget. Han kom med i JKP:s centralkommitté 1952, fick ett uppskjutet fängelsestraff 1955 för att ha tagit ställning för Milovan Djilas, undervisade vid svenska, brittiska och amerikanska universitet 1959-65, återvände till Jugoslavien och arbetade som akademiker och författare.

Samtidigt markerade 1927 början på en ny och djup kris för regimen i Jugoslavien och för själva staten, med födelsen av en opposition mot Belgrad och det serbiska styret. Oppositionen leddes av Radić från det kroatiska bondepartiet och Pribičević från det kroatisk-serbiska oberoende partiet.⁷

De relativt fridfulla åren 1925-26 var så över, och det fick stora konsekvenser för den interna strukturen i JKP, som tills nu varit en halvlegal organisation.⁸ Center-högerblocket, som leddes av Sima Marković⁹ och de kroatisk-slovenska fackföreningsledarna Salaj¹⁰ och Žorga,¹¹ vilka Komintern hade placerat i ledningen under JKP:s tredje kongress på sommaren 1926, kollapsade snabbt. Sima Marković, talesmannen för den serbisk-nationalistiska tendensen, avsattes från sin post. Fackföreningsmännen från centern gick samman med vänstern, som leddes av Djuro Cvijić,¹² och under hösten 1927 valde centralkommittén Cvijić till posten som politisk sekreterare för politbyrån, i Marković ställe.

Den anti-fraktionella och anti-intellektuella tendensen hade sitt starkaste fäste i Zagrebs partiorganisation. Dess grundare Stanko Dragić, som vid denna tid bodde i Moskva och hade ersatts av Anton Mavrak,¹³ gav sitt fulla stöd till förändringen. Allt detta ägde rum utan någon konsultation med Moskva och gick emot Bucharins linje, vilken var förhärskande vid denna tid. Under tiden utvecklades en ny konflikt mellan Stalin och Bucharin i Moskva, och av detta skäl var den senare speciellt angelägen om att säkra sin ställning inom Komintern inför utsikten att några kommunistpartier skulle glida över i vänsterpositioner.

Bucharin tog snabbt sikte på Milan Gorkić (vars verkliga namn var Josip Cizinsky och som var född i Bosnien av tjeckiska föräldrar), andresekreterare i Unga Kommunisters International och som tillhörde gruppen av unga bucharinister, som en värdefull allierad för en ny jugoslavisk operation. JKP:s center-vänster-orienterade centralkommitté skulle upplösas, men det var omöjligt att återinsätta Sima Marković som sekreterare, eftersom han nu blivit så kraftigt komprometterad. Dessutom tenderade han att vara alltför självständig. Det föreslogs då att man skulle organisera en rysk grupp och sända den till Jugoslavien med

⁷ Stephen Radić ledde Kroatiska Bondepartiet och Svetozar Pribičević ledde Serbiska Oberoendepartiet. Radić krävde att Jugoslavien skulle bli en federal stat, men deklarerade 1925 att han skulle arbeta inom den jugoslaviska konstitutionens ramar, och hans parti gick med i regeringen. Detta arrangemang kollapsade 1927 och han gick då i opposition och förenades med den tidigare enhetsförespråkaren Pribičević. Radić dog efter att ha skjutits av en deputerad från det montenegrinska Radikala Partiet i det jugoslaviska parlamentet 1928. Pribičević gick i exil på 30-talet och dog i Tjeckoslovakien 1936.

⁸ JKP hade drabbats hårt av de repressiva lagar som infördes 1921. Dess medlemstal föll från ca 50000 1920 till 688 1924.

⁹ Sima Marković (1888-1938), serb, gick med i Serbiska Socialdemokratiska Partiet 1907 och blev en av ledarna för JKP vid dess bildande 1919. Han valdes till deputerad 1920 och var generalsekreterare för JKP 1920-28. Tillsammans med de andra serbiska socialistiska veteranerna Lazar Stefanović och Života Milojković ledde han högerfraktionen som förespråkade en demokratisk enad jugoslavisk stat och motarbetade icke-serbiska nationella rörelser. Han förlorade kontrollen över JKP 1924, utslöts 1929, men återinträdde 1935. Efter att ha flyttat till Moskva, blev han offer för utrensningarna 1938. Han rehabiliterades postumt 1963.

¹⁰ Djuro Salaj, kroat, kom in i JKP:s centralkommitté 1928. Tillsammans med Djuro Djaković och Žika Pecarski ledde han den grupp som var i opposition mot Markovićs högerfraktion, men som också anklagade vänsterfraktionen för att ha sympatier för kroatisk nationalism. Han var i Moskva i mitten av 30-talet, men undgick utrensning.

¹¹ Jakob Žorga (1888-1942), sloven, fackföreningsaktivist, gick med i JKP vid dess grundande 1919. Medlem i centralkommittén 1923, organisationssekreterare 1928, men förlorade alla sina poster samma år. Utslöt 1937 och avrättades i ett jugoslaviskt fängelse 1942.

¹² Djuro Cvijić (1896-1938), serb från Kroatien, medlem i den nationalistiska ungdomsrörelsen före 1914, sedan medlem i Kroatiska Socialistpartiet. Han gick med i JKP och dess centralkommitté vid grundandet 1919. Blev generalsekreterare 1927, men förlorade posten 1928. Han reste till Moskva 1934 och utrensades 1938. Rehabiliterades postumt 1963.

¹³ Anton Mavrak (1899-), bosnisk kroat, blev medlem i JKP 1924, organisationssekreterare 1930 och generalsekreterare 1931. Utslöt 1932 och utrensades i Sovjetunionen 1938. Rehabiliterades postumt 1963.

uppgift att ta över JKP och kasta ut center-vänster-kommittén. Denna grupp innehöll många tidigare krigsfångar från den sedan länge upplösta österrikisk-ungerska armén, emigranter från Amerika av jugoslaviskt ursprung och unga jugoslaver med en solid bolsjevikisk bakgrund, för att inte nämna all slags opportunister och karriärister.

Gorkić var en hårt arbetande, plikttrogen och mycket hederlig man, men hade dålig organisationsförmåga och kände inte sina män så väl. Dessa negativa drag komprometterade honom mycket i 1928-29 och förde till hans slutliga tronfall 1937-38, som vi ska se.

Även om operationen hade blivit omsorgsfullt förberedd, tyckte Bucharin och Gorkić att det skulle se bra ut och vara till fördel för dem om de gav manövern en spontan och demokratisk framtoning. Av detta skäl avsattes inte center-vänster-kommittén omedelbart, och hela den 'Sovjet-tillverkade' gruppen sändes inte genast till Jugoslavien. Till en början sändes istället bara några noggrant utvalda med uppgift var att övertyga vissa lokala partiavdelningar i Jugoslavien – framför allt avdelningen i Zagreb – om att kräva hjälp och intervention från Komintern i JKP:s interna skötsel.

Den förste som sändes från Moskva (där han hade deltagit i kurser som Komintern organiserat) till Zagreb var Djuro Djaković, en metallarbetare av kroatiskt ursprung och med stor moralisk resning.¹⁴ Djaković var utsedd till ledare för operationen, men officiellt bara känd som sekreterare i metallarbetarnas fackförbund. Hans ombud var Mathias Bresović, f.d. krigsfånge från den österrikisk-ungerska armén i Ryssland, som hade utnämnts till partisekreterare med ansvar för Kroatien (han blev senare spion för den jugoslaviska polisen). Till Wien sändes en tidigare grundskolelärare från Montenegro, Jovan Mališić,¹⁵ även känd som Martinović, som vid denna tid deltog i en kurs vid Tomatjevs politiska och militära akademi i Leningrad. Efter ankomsten till Wien skulle Mališić fungera som förbindelseofficer mellan Gorkić, som stannat kvar i Moskva, och Djaković, som nu opererade från Zagreb. En annan militant som deltog i denna operation var Josip Broz, känd som Tito, som hade återvänt till Jugoslavien från Ryssland för två år sedan, under sommaren 1925 och inte 1920 som han själv felaktigt påstår.

Han var den siste av en grupp utlänningar som hade kämpat i Röda Armén under inbördeskriget och som demobiliserades mellan 1923 och 1925.¹⁶ Det stod snart klart att Broz, som hade upptäckts och utnyttjats av Djaković, var en mycket värdefull och kapabel tillgång. Medan partikommittén i Zagreb vägrade att godta huvuddelen av Kominterns förslag, lyckades Josip Broz ändå, trots att han endast hade stöd av en liten minoritet i kommittén, få dessa förslag accepterade under en speciellt sammankallad konferens i Zagreb i februari 1928.

På detta sätt blev Josip Broz' förslag, att Komintern skulle ingripa i JKP:s interna verksamhet, antaget av partiorganisationen i Zagreb, och Broz blev själv organisationens nye sekreterare.

I maj 1928 accepterade Komintern ödmjukt denna spontana begäran från JKP, skrev ett *Öppet brev* till partiet i vilket man officiellt upplöste center-vänster-ledningen och utnämnde ett interimist ledarskap, under ledning av Djaković, med uppgift att förbereda en partikongress.

¹⁴ Djuro Djaković (1886-1929), omväxlande beskriven som serb från Kroatien och bosnisk kroat, fackföreningsaktivist och medlem i Bosniens Socialdemokratiska Parti. Anslöt sig till JKP vid dess grundande 1919 och valdes till deputerad 1921. Han dödades av jugoslavisk polis 1929.

¹⁵ Jovan Mališić (1902-), montenegrin, blev politisk sekreterare för JKP:s ungdomsorganisation 1928, men avskedades 1930. Utrensad i Sovjetunionen 1938. Rehabiliterades postumt 1958.

¹⁶ Både Phyllis Auty och Jasper Ridley anger att Tito återvände till Jugoslavien 1920. Om det var så, måste han ha deltagit mycket lite i partiets aktiviteter i början av 20-talet. [Auty och Ridley har båda skrivit böcker om Tito. Ö.a.]

Fortfarande vidhåller Tito att denna komplott var ett *rent spontant initiativ från partiets gräsrötter*. Vi kan dock övertygande visa att det var en manöver som noggrant planerats och övervakats av Moskva.

Två oförutsedda händelser kom emellertid att förändra utvecklingen radikalt; först mordförsöket på Radić i juni 1928, sedan kung Alexanders avskaffande av konstitutionen och alla politiska friheter i januari 1929. Mordförsöket i parlamentet i Belgrad visade tveklöst till vilken hög nivå som konflikten mellan serber och kroater hade nått i landet. Det blev nu uppenbart att varken Moskva eller dess grupp kunde ignorera denna konflikt eller låta bli att bekymra sig om den. Ett linjeskifte implementerades snabbt i Kominterns topp, och istället för *social kamp* började termen *nationell konflikt* allmänt höras. Sedan organiserade partiet en militärkommitté och Josip Broz utnämndes till dess ledare.

Kommittén började samla ihop stora mängder vapen, i samarbete med ungerska flyktingar från Bela Kuns sovjetrepublik och Radić-partiets ungdomsorganisation. Man var övertygad om att den kroatiska revolten mot det storserbiska Jugoslavien skulle utmynna i en segerrik kommunistisk revolution.

Tack vare informationer som tillhandahölls av Mathias Bresović och andra provokatörer som hade infiltrerat partiet, var polisen hela tiden fullständigt informerad om att man förberedde en attack den 1 augusti 1928, och mannen som senare skulle bli Jugoslaviens statsöverhuvud dömdes till fem års fängelse.

Den 6 januari 1929 proklamerade kung Alexander sin personliga diktatur med hjälp av armén, som kontrollerades av serbiska officerare, och polisen. Kommunistpartiet ställdes inför ett ultimatum, lätt förklätt till en kompromiss: om ni begränsar er till sociala frågor och håller er ifrån de serbo-kroatiska och serbo-makedonska konflikterna, då ska vi lämna er ifred och ni kan fortsätta er verksamhet. I annat fall kommer vi att krossa er. JKP kunde självklart inte acceptera detta, och efter att ha avvisat villkoren utsattes partiet för en obehaglig repression. Djaković dödades omedelbart och följdes snart av dussintals, och sedan hundratals kommunister, som antingen mötte döden eller arresterades och sändes till de jugoslaviska fängelserna. Broz' lycka var att han hade arresterats och dömts före den 6 januari 1929, och han åtnjöt en något privilegierad behandling medan han hölls i Lepoglavafängelset. I egenkap av fängelseelektriker kunde han fritt lämna fängelset och besöka staden, och som den *charmeur des femmes* han var njöt han ett gott liv. När Moshe Pijade¹⁷ och Rodoljub Čolaković¹⁸ startade en partiskola i fängelset, blev han dock en av dess mest seriösa och flitiga studenter. Josip Broz brukade stiga upp klockan fyra varje dag och i sin cell tålmodigt studera läxorna som han fått av sina lärare.

Efter den 6 januari blev Gorkićs grupp fullständigt bankrutt och visade tydligt att den bestod av en samling ynkyggar, inkompetenta personer och förrädare. JKP:s skola i Moskva, som redan från första början uttryckt sitt motstånd mot Bucharin-Gorkić-operationen, blev föremål för en hetlevrad upprorsstämning, och en liten grupp jugoslaviska kamrater, som sedan länge hade kontakter med den ryska trotskistiska oppositionen i Moskva, spelade en aktiv roll för att förvandla den till en öppen och slutgiltig revolt. Den rapport som Komintern-delegaten presenterade, avvisades av skolans generalförsamling med 90 röster mot fem.

Eftersom kampen mellan Stalin och Bucharin vid denna tid redan börjat utvecklas, skulle vår opposition mot Gorkić (och således också mot Bucharin) säkert ha tolererats, men eftersom

¹⁷ Moshe Pijade (1887-1957), jude, artist och medlem i serbnationalistiska Svarta Handen. Kom med i JKP och dess exekutivkommitté 1920. I fängelse 1925-39. Spelade en ledande roll bland krigstidens partisaner och innehade höga parti- och statsposter efter 1945. Federal president 1953 -57.

¹⁸ Rodoljub Čolaković var en f.d. serbnationalistisk terrorist som gick med i JKP medan han satt i fängelse 1924. Han flyttade till Sovjetunionen 1933, men undgick utrensning.

oppositionen också innehöll en trotskistisk komponent – och således en anti-Stalin- såväl som anti-Bucharin-riktning – blev tre studenter uteslutna ur partiet för ett år, medan 90 andra tvingades lämna skolan och staden Moskva.

I den resolution, som benämndes *Lärdomar av 1929-30* och som lades fram vid JKP:s fjärde konferens i Ljubljana i december 1934, presenterades och fördömdes revolten vid partiskolan i Moskva i dessa termer:

... vid sidan av de allra främsta arbetarna, såsom Djuro Djaković, valdes ett antal kamrater med få eller inga kontakter med partiet och som inte vuxit upp i partiet utan skolats utanför partilivet. Centralkommittén brydde sig inte om att skapa de rätta villkoren för ett organiskt enande mellan de sympatisörer som studerade vid partiskolan i Moskva och de som var engagerade i det dagliga praktiska arbetet i Jugoslavien. Som följd av detta stötte ledningen bort de bästa elementen i partiet, både i Jugoslavien och utomlands, och ett stort antal kamrater som uppriktigt tjänat partiet förlorade livet utomlands genom en serie felaktiga politiska bedömningar, och föll i den fälla som förberetts av trotskisterna Ciliga och Dragić... (*JKP:s Historiska arkiv*, volym 2, Belgrad 1950, sid. 235-6)

Efter Josip Broz' dom i Zagreb och hans överflyttning till Lepoglava-fängelset, lämnade Pelagija Belousova Zagreb tillsammans med Zarko, parets unge son, och tog sin tillflykt till Moskva. Hon anlände till partiskolan före vår utrensning, men efter den omtalade general-församlingen, och medan den undersökning som den ryska centralkommittén inlett mot oss pågick. Vilka motiv hade hon för att ansluta sig till oss, i opposition mot det ryska partiets politik och Kominterns linje i Jugoslavien, vilken ju var precis den linje som hennes man hade accepterat och verkställt.

Under våren 1929 tvivlade ingen på att den politik som Gorkić och Komintern fört i Jugoslavien varit fullständigt katastrofal, och Belousova accepterade fullt ut vår uppfattning om att JKP vilseletts av Komintern.

Dessutom hade vi, långt innan JKP kom till samma slutsats, avslöjat Mathias Bresovičs roll som spion och provokatör och som Gorkićs huvudman i Jugoslavien. Det var Stanko Dragić som kom att inse detta oroande faktum när han, tillsammans med Broz' hustru, undersökte detaljerna kring Broz', och många andra kommunistiska militanter, arrestering. När hon återvänt från Ryssland såg Belousova med egna ögon hur det sociala och politiska tillståndet både inom och utanför vårt parti förändrats, och hon blev slutgiltigt övertygad om vår kritik och vår oppositionella linje. Två veckor efter sin ankomst åkte hon till Omsk för att träffa sin far, en gammal arbetarbolsjevik från St Petersburg som hade förvisats till Sibirien av tsaren. Det är mycket möjligt att det var tack vare denne gamle bolsjevikmilitant som Belousova gick över till vår sida. Vi måste också komma ihåg att hennes far hade varit ledare för Omsks järnvägsindustrier, där Josip Broz arbetade när han var krigsfånge, och att det var han som vann över honom till kommunismen. Faktum är, att fram till denna tidpunkt, inte bara under kriget utan ända till vintern 1919-20, hade Broz varit Österrike, kejsaren och sin *feldwebel*-grad (sergeant), mycket trogen.

När Belousova till slut återsåg Broz och återförenades med honom efter fem långa år, hur mycket informerade hon honom då om sin nya politiska position?

Med Bucharins politik som grund kunde Broz börja klättra i partihierarkin under 1927-28. Bucharin tolererades vid denna tid fortfarande av Stalin. 1934-35 drogs Bucharin dock in i en rastlös och desperat kamp med Stalin. Den konservativa uppfattning som Broz hade innan han övergick till kommunismen, var kanske en av anledningarna till hans reservation och förvåning inför den storm som Stalin släppt lös. När han pratade om sina negativa intryck från en av hans resor till Ural 1935, kunde detta tolkas som en anspelning på information som han fått av sin gamle svärfar och lärare, Belousovas far, eller till och med som ett tecken på

en slags melankoliska tankar om denna gamle och trogne bolsjevik, ett offer för Stalins utrensningar...

Men 1935 hade Bucharin redan förlorat kampen, och Broz var inte en man som stödde förlorare. Ambitiös, karriärsugen, älskare av det goda livet och framför allt, en brilliant man, skrupelfri och med stark vilja, var Broz inte en man som accepterade sin hustrus nya politiska position, vilken var densamma som den som en grupp, som redan effektivt besegrats, stått för. För Broz, som hade en verkligt termidorsk karaktär, var det logiskt och naturligt att vara terrorist i terroristtider, opportunist i opportunisttider, och kanske en rojalist under restaurationen. Så han inte bara undvek tanken på att dela sin hustrus uppfattningar, han led inte heller någon skada av hennes arrestering.

I augusti 1934 inleddes Broz i JKP:s politbyrå, i vilken vid denna tid Gorkić, Horvatin¹⁹, Čopić, Parović²⁰ Muk och Oskar, en slovensk arbetare som vi inte vet något mer om, även ingick. Broz reste sedan till Jugoslavien, där han sammankallade lokal- och provinskonferenser för partiorganisationerna i Kroatien och Slovenien. Efter mordet på kung Alexander den 9 oktober 1934 i Marseille, återvände Broz till Wien, där han förberedde JKP:s nationella konferens som skulle hållas i Ljubljana följande december. Under Kominterns sjunde kongress, i juli 1935, föreslog de jugoslaviska delegaterna att Broz skulle utnämnas till JKP:s representant i Kominterns exekutivkommitté. Detta förslag tillbakavisades emellertid av Manuilskij, som framhöll att det endast var Gorkić som åtnjöt det ryska partiets och Kominterns fulla förtroende. Men Gorkić fick inte ett enhälligt stöd av de jugoslaviska delegaterna, och därigenom fick inte JKP någon representant i Kominterns exekutivkommitté, utan bara en temporär medlem – Manuilskijs kandidat Gorkić. Ställd inför dessa realiteter, skyndade sig Broz till ryssarna och förklarade att han absolut inte hade vetat något om de jugoslaviska delegaternas intention att föreslå honom istället för Gorkić.

* * *

Låt oss nu återvända till intervjun som Tito gav till *Kommunist* i Belgrad i april 1959, i vilken han berättar om de förföljelser som de jugoslaviska kommunistiska emigranterna i Moskva utsattes för under de år som Stalin drev sin stora terror.

I motsats till Aleksander Rankovićs²¹ organisationsrapport vid JKP:s femte kongress, som hölls i Belgrad i juli 1948 efter utslutningen ur Kominform, och som enhälligt backade upp de bestraffningar som Stalin riktat mot det jugoslaviska ledarskapet, rehabiliterade Tito i sitt uttalande några av de jugoslaviska kommunister som likviderades i Moskva under dessa år. Hans intervju var dock ofullständig på vissa punkter, och de detaljer som han utelämnade var på intet sätt oviktiga. Vårt syfte i denna essä är att fylla i dessa luckor – vilka knappast var omedvetna eller tillfälliga – med början i Milan Gorkićs öde.

Sekreteraren i JKP:s centralkommitté föll i onåd på sommaren 1937, och det var också då som Tito tog över ledningen för de jugoslaviska kommunisterna. Tvärtemot den allmänna uppfattningen var det praktiska, inte några ideologiska eller politiska, orsaker som låg bakom

¹⁹ Kamilo Horvatin, kroat, medlem i den nationalistiska ungdomsrörelsen före 1914. Gick med i JKP vid dess grundande 1919 och invaldes i centralkommittén och politbyrån 1934, men avsattes från dessa poster 1936. Utrensades tillsammans med sin hustru i Moskva 1938. Rehabiliterades postumt 1963. Tito skrev en rapport om honom till de sovjetiska myndigheterna som varken fördömde eller försvarade honom från anklagelsen att vara trotskist.

²⁰ Blagoje Parović (1886-1971), serb, skraddare, fackföreningsaktivist och medlem i det serbiska Socialdemokratiska Partiet. Gick med i JKP vid dess grundande 1919, medlem av centralkommittén och deputerad 1920, utslöts 1927. Innehade statliga befattningar efter 1945.

²¹ Aleksander Ranković (1909-1983), serb, blev medlem i JKP 1928 och i dess politbyrå i slutet av 30-talet, efter att Tito blivit generalsekreterare. Han var inrikesminister 1946-53 och vice premiärminister från 1953 till 1966, då han avsattes från alla officiella poster. Han var ökad för sin repressiva och serbchauvinistiska politik.

Gorkićs avsättning. Gorkić var högt ansedd i Moskva och var känd för sin blinda och fanatiska lojalitet med sina herrar i Kreml, vilka de än var. Gorkić hade just, på Kominterns vägnar, organiserat ett fartyg i Marseille som skulle gå till Bocche di Cattaro för att lasta, och sedan transportera – mitt i inbördeskriget – cirka ettusen jugoslaviska kommunister till Spanien för att förstärka den Internationella Brigaden. Det som hände var emellertid att Gorkićs anförtrorde Muk, en medlem av den jugoslaviska politbyrån, blev arresterad av belgradpolisen och under tortyr avslöjade alla detaljer om operationen. Just när fartyget skulle avsegla från Bocche di Cattaro stormades det av polisen och alla de frivilliga ombord arresterades. Hela operationen, som kostat Moskva 700 000 franc, slutade i fiasko.²² Gorkić anklagades för misslyckandet och återkallades omedelbart till Moskva, arresterades och anklagades orättfärdigt för spioneri. Gorkićs ex-hustru satt redan i Moskvas fängelser. Hon hette Betty Glan och hade tidigare tjänstgjort vid Kominterns tekniska avdelning och blev senare direktör för Moskvas kulturpark. Hon var en rysk judinna från Kiev som, efter att hon skiljt sig från Gorkić, gifte om sig med en engelsk medborgare och anklagades av detta skäl för att vara brittisk spion.

Efter skilsmässan från sin förra fru gifte sig Gorkić med en polsk judinna i Paris, en representant för NKVD. Hon övertalade honom att återvända till Moskva i enlighet med de instruktioner han fått från Ryssland. Samma kvinna dök åter upp i Paris efter andra världskriget som sekreterare på Sovjets ambassad och hade då uppenbarligen återupptagit sin tjänst som representant för NKVD. Även om Gorkić var ur vägen för gott, intog inte Tito hans plats omedelbart. Under ett par månader pågick en skoningslös kamp mellan honom och Petko Miletić om tronföljden. Så snart Miletić fick reda på att Gorkić återkallats till Moskva, gissade han vad det i realiteten handlade om och skyndade sig till Paris, där han fick auktorisation från Kominterns Balkansekretariat att sköta JKP:s dagliga affärer tills Komintern fattat sitt slutliga beslut. Strax därpå kom Miletić, som nu hade avtjänat sitt straff i Jugoslavien, till Moskva via Bulgarien och Konstantinopel. I Titos intervju i *Kommunist* 1959, hävdar han att Miletićs utlämnats, och att utlämningen hade förberetts och organiserats av 'några bulgarer från Kominterns kaderavdelning'. Vid den tiden stödde emellertid bulgarerna vänsterflygeln i JKP, och stödde således Miletić, som var oomstridd ledare för vänstern. Av detta skäl hjälpte de Miletić att komma till Moskva så att han skulle kunna bli Gorkićs efterträdare.

Inom den mycket inflytelserika bulgariska gruppen i Moskva vid denna tid kunde Tito bara finna två vänner, Dimitrov²³ och Karaivanov²⁴. Den senare arbetade i kaderavdelningen vid Kominterns Balkansekretariat och slog sig efter 1945 ner i Belgrad som den jugoslaviska regeringens gäst. Han stannade där till sin död 1960. I en av hans artiklar som publicerades i Belgrad-magasinet *Internationell Politik* den 16 maj 1952 för att markera Titos sextioårsdag, gör Karaivanov viktiga avslöjanden om kampen mellan Tito och Miletić om posten som JKP:s sekreterare:

²² Enligt Auty berodde fiaskot för operationen inte på att Adolf Muk arresterades innan den skulle sättas i verket. När hundratals frivilliga samlades på mötesplatsen, var det mycket svårt att hålla detta dolt för myndigheterna. Och fartyget, *la Corse*, observerades av den jugoslaviska polisen när det förtöjde nära Budva i Montenegro. Muk var en av 500 som arresterades när fartyget stormades, och han avslöjade mycket om JKP:s aktiviteter under polisens brutala förhör.

²³ Georgi Dimitrov (1882-1949) var medlem i den vänsterinriktade Tesniak-fraktionen i Bulgariens Socialdemokratiska Parti och en av grundarna av Bulgariens Kommunistiska Parti (BKP) 1919. Han arbetade i Kominterns organisation och blev dess generalsekreterare 1935, och en av dem som skrev under dess upplösningsdeklaration 1943. Han var generalsekreterare för BKP 1945-49 och premiärminister 1946-49.

²⁴ Ivan Karaivanov (1889-1960), gick med i Tesniak-fraktionen i Bulgariens Socialdemokratiska Parti 1918 och var en av BKP:s grundare 1919. Han reste till Sovjetunionen 1926 och arbetade i Kominterns organisation från 1929. Han bosatte sig i Jugoslavien 1945 och innehade statliga såväl som partibefattningar.

Damianov²⁵, en bulgariska som då var ledare för Kominterns kaderavdelning, organiserade tillsammans med en annan bulgarisk kvinna, Stella Blagoeva²⁶ (ledare för motsvarande avdelning vid Kominterns Balkansekretariat), Petko Miletic's resa från Konstantinopel till Moskva med det tydliga syftet att genom Miletic få tag i visst material för att snärja Tito. Vid denna tid spred Miletic ständigt lögnen och förtal om Tito, han hävdade till och med att Tito inte var en riktig medlem i JKP.

I Karaivanovs artikel finner vi således bekräftelse på det stöd som bulgarerna i Kominterns kaderavdelning gav Miletic, och också på att de även försökte använda honom för att bli av med Tito. Deras beskydd av Miletic var dock uppenbarligen inte tillräckligt. Tito reste snarast till Moskva för att besvara hans anklagelser. I motsats till Karaivanovs, försökte Tito i intervjun i *Kommunist* 1959 att förringa det stöd som hans rival åtnjutit i Moskva tack var bulgarerna, och förklarade att NKVD i själva verket hade avslöjat Miletic själv som spion och förrädare, till och med innan han anlände till Moskva från Konstantinopel. Detta är Titos version av händelserna:

... så snart jag anlant till Moskva, informerade mig en ryss, som ledde Kominterns kaderavdelning, om att Miletic spred lögnen om mig, och att han bland annat anklagade mig för att vara trotskist. Ryssen underströk med ett leende att jag inte skulle oroas, eftersom de mycket väl visste vad som var sant. Nästa dag informerade mig samme man att Miletic hade arresterats; NKVD kände till hans kapitulation inför den jugoslaviska polisen omedelbart efter att han blivit arresterad.

Karaivanovs version av NKVD:s arrestering av Miletic skiljer sig markant från Titos. Enligt Karaivanov bestämde man, efter att Damianov och Blagoeva fått sitt material om Tito, att sända Miletic till Krim för en lång semester, som en gest av tacksamhet. Under tiden skulle de göra de nödvändiga arrangemangen för de höga poster man tänkte erbjuda honom. Under natten, just när han skulle ge sig av till Krim, arresterades emellertid Miletic av NKVD och deporterades till Sibirien, till de ökända arbetslägren i Kolyma. Vi känner inte till något om hans öde efter denna tidpunkt, inte heller om vad som hände Milan Gorkic.

Det finns en annan diskrepans mellan Karaivanovs vittnesmål 1952 och Titos intervju 1959. Karaivanov säger att Kominterns kaderavdelning leddes av bulgariskan Damianov vid denna tid, medan Tito hävdar att det var en ryss, men avslöjar inte hans namn.

Det verkar poänglöst att nu upprepa att anklagelserna – anklagelser som upprepades av Tito i hans intervju i *Kommunist* 1959 – som ledde till att Petko Miletic arresterades av NKVD, var löjliga och grundlösa. Miletic, som hade återvänt till Jugoslavien 1930 efter sin vistelse i Moskva, uppträdde så heroiskt, både i sitt underjordiska arbete för partiet och i att motstå polisens förhör efter arresteringen, att han till och med fick drag av en legendarisk karaktär. När han föll i polisens händer var hans popularitet så hög att Komintern tyckte det var nödvändigt att initiera en kampanj för hans frigivning i den kommunistiska pressen världen runt. Miletic sändes till Sremskafängelset för att börja avtjäna sitt straff. Där blev han snart den oomstridda ledaren för de andra kommunistiska fångarna (en grupp som inkluderade ett antal välkända militanter som Moshe Pijade och Aleksander Rankovic). Vid det spanska inbördeskrigets utbrott lade den jugoslaviska bataljonen till Petko Miletic i sitt namn.

Efter att Miletic hade förflyttats till Kolyma i februari 1938, utnämndes Tito till JKP:s generalsekreterare. Stalin och Manuilskij ville att JKP skulle upplösas, på samma sätt som det polska kommunistpartiet, men Dimitrov övertygade dem om att göra ett försök med Tito. När

²⁵ Georgi Damianov (1892-1958), gick med i Tesniak-fraktionen i Bulgariens Socialdemokratiska Parti 1912 och var en av BKP:s grundare 1919. Kom till Sovjetunionen i mitten av 20-talet och arbetade inom Komintern. Han arbetade omväxlande i Bulgarien, Sovjetunionen och Spanien och innehade parti- och statsbefattningar i Bulgarien efter 1945.

²⁶ Stella Blagoeva (1887-1954), dotter till Dimitri Blagoev, grundaren av bulgarisk socialism, var medlem i Tesniak-fraktionen och en av grundarna av BKP 1919. Hon flyttade till Sovjetunionen 1926, arbetade i Kominterns kaderavdelning och innehade stats- och partiposter i Bulgarien efter 1945.

han blivit partisekreterare, inledde Tito omedelbart ‘bolsjeviseringen’ – d.v.s *staliniseringen* – av JKP, genom att rensa ut alla som inte hade tillräckligt fasta band med Moskva.

Efter sin ankomst till Paris, likviderade han först Kusovac-Marićs oppositionella grupp, vilken hade alltför nära relationer med Miletić (Marić förföljdes i Jugoslavien även efter 1945). Senare, efter sin återkomst till Jugoslavien, tillbringade Tito hela år 1938 med att förbereda sin utrensning, ner till minsta detalj. I januari 1939 fick han den nya jugoslaviska politbyrå (vilken han själv, med uppbackning från Moskva, satt samman) till att godta de arrangemang för utrensningar som han själv förberett. Han reste sedan till Moskva, där han fick Kominterns slutliga godkännande. Resultaten av sin utrensningskampanj presenterade han sedan offentligt i JKP:s officiella tidning *Proleter* i maj 1939.

Här nedan återger vi en del av det som publicerades i *Proleter* och, som vi ovan beskrivit, användes av Ranković i hans rapport till JKP:s femte kongress:

...som följd av deras destruktiva och partifientliga aktiviteter, organiserande av grupper, deras försök att starta fraktionella konflikter i JKP, att skapa förvirring bland partiets anhängare utom och inom landet och sprida falska rykten utomlands, som följd av deras relationer med trotskistiska element och andra misstänkta individer, utesluts härmed följande personer från JKP: Ivo Marić²⁷, Maria Marić, Labud Kusovac²⁸ och hans hustru ... Bobo (Bozić) utesluts också för vara ett främmande och partifientligt element. IN [Ivo Baljaks – Jacques]²⁹ utesluts för att ha bildat illegala grupper inom partiet och för hans partifientliga aktiviteter, för att upprätthålla nära samband med trotskistiska element och för att ha avslöjat partiheimligheter för dem; VJ [Vicko Jelaska – Starj]³⁰ utesluts härmed på grund av att han saknar disciplin, att han organiserat en illegal grupp och hans vägran att följa partibeslut; som misstänkt och främmande element; MC [Mladen Čopić]³¹ utesluts härmed...

För att ha åstadkommit stor skada för många år framåt för vårt parti och för arbetarklassen, genom deras fraktionella konflikter och förbindelser med klassfienden; som element som vilselett Komintern och som, genom deras sabotagearbete, har hindrat partiets utveckling och således bedragit den jugoslaviska arbetarklassen på dess mest effektiva vägvisare, utesluts härmed följande individer från JKP: Milan Gorkić [Josip Čizinsky], Flajšer [Ivan Gržetić]³², Sima Marković, Sima Miljuš³³, Anton Mavrak, Djuro Cvijić [Kresić], Stjepan Cvijić [Andrej]³⁴, Kamilo Horvatin [Petrovsky], Vladimir Čopić [Senjko]³⁵, Jovan Mališić [Martinović]³⁶, Kosta Novaković

²⁷ Ivo Marić (1894-1968), kroat, ledande JKP-medlem i Dalmatien. 1927 föreslog Marić och hans kamrater Ivo Baljaks (1892-1977) och Vicko Jelaska (1892-1977) valpakter med nationalistiska kroatiska partier. Marić var en av de JKP-ledare som var baserade i Paris under slutet av 30-talet.

²⁸ Labud Kusovac (1900-), montenegrin, gick med i JKP på 20-talet. Reste till Sovjetunionen på 30-talet och var kortvarigt med i JKP:s centralkommitté 1938. Han var också en av de JKP-ledare som var baserade i Paris under slutet av 30-talet. Utesluts tillsammans med sin hustru Kristina ur JKP 1939, för trotskism. De fängslades båda i Jugoslavien 1948 på grund av deras pro-sovjetiska inställning.

²⁹ Se not 27

³⁰ Se not 27

³¹ Auty refererar till Mladen Čopić som sköts i Sovjetunionen i slutet av 30-talet.

³² Ivan Gržetić (1896-), kroat och känd som Flajšer, gick med i JKP på 20-talet och kom med i dess ledning på 30-talet. Han utrensades i Sovjetunionen 1937.

³³ Sima Miljuš (1894-), bosnisk serb, gick med i Kroatiska Socialdemokratiska Partiet 1918, och i JKP vid dess grundande 1919. Han blev deputerad 1920, kom in i politbyrå och blev organisationssekreterare 1923, reste till Sovjetunionen och utrensades där 1938. Han rehabiliterades postumt 1958.

³⁴ Stjepan Cvijić (1905-1938), bror till Djuro, gick med i JKP, reste till Moskva 1924 och arbetade i Kommunistiska Ungdomsinternationalen. Återvände till Jugoslavien i slutet av 20-talet. Åkte till Spanien 1937 och återvände till Moskva, där han arresterades 1938. Han rehabiliterades postumt 1957.

³⁵ Vladimir Čopić (1891-1939), kroat, krigsfånge i Ryssland under första världskriget. Gick med i JKP vid dess grundande 1919 och blev snart dess organisationssekreterare. Han sändes till Spanien under inbördeskriget och reste sedan till Moskva 1938, där han utrensades. Han rehabiliterades postumt 1963.

³⁶ Jovan Mališić (1902-), montenegrin, blev politisk sekreterare för JKP:s centralkommitté 1928, men avskeddades 1930. Han blev utrensad i Sovjetunionen 1938 och rehabiliterades postumt 1958.

[Dragačevaz]³⁷, Akif Seremet [Berger]³⁸, Jovanka Horvatin [Graberica]³⁹, Zora Miljuš, Grgur Vujović⁴⁰, M Janković [Drenovskij], Vilem Horvat [Schwatzmann]⁴¹, Gojko Sammarđić [Schwartz], Rada Vujović [Liht]...⁴²

På grund av hans försök att bilda fraktioner inom partiet, hans avsaknad av disciplin och vägran att finna sig i partibeslut, hans brist på uppriktighet inför centralkommittén, för att ha skapat förvirring bland partiets anhängare, för att visa upp en förrädares attityd inför klassfienden – och förråda inte bara JKP, utan arbetarklassen som helhet – utesluts härmed Petko Miletić från partiet. På grund av deras fraktionsverksamhet, odisciplin och partifientliga verksamhet, utesluts härmed också Vojnilović och Korski från JKP.

Denna lista nämner – framför allt – inte vår oppositionsgrupp från 1928-29, som bestod av ca 20 personer, av vilka jag tror att jag är den ende överlevande. Andra ganska betydande personer saknas också i listan, sådana som Filipović-Bošković⁴³, JKP:s officiella representant i Moskva och senare i Wien och Berlin, och Voja Vujović⁴⁴, sekreteraren i Kommunistiska Ungdomsinternationalen under Zinovjev-perioden. Båda uteslöts ur JKP och försvann sedan under omständigheter som ännu inte utretts.⁴⁵

Vilka var dessa 30 personer som rensades ut av Tito omedelbart efter att han blev JKP:s sekreterare, och vars namn dök upp i *Proleter* i maj 1939? Några av dem var tidigare parti-sekreterare eller medlemmar i politbyrån, medan andra var medlemmar i centralkommittén. Kort sagt, de utgjorde nästan hela ledarskapet för JKP: Sima Marković, Djuro Cvijić, Jovan Mališić, Anton Mavrak och Milan Gorkić. Den ende av de tidigare partisekreterarna som undgick uteslutning, och således fysisk likvidering, var Trisa Kazlerović⁴⁶. Han drog sig tillbaka från politiken sommaren 1926.

Av dessa 30 personer dödades med säkerhet 16 i Ryssland av Stalins hemliga polis. Vad gäller Sima Markovićs öde, ledaren för JKP:s högerflygel, anger obekräftade rapporter att han dog av naturliga orsaker i en liten provinsstad i den europeiska delen av Ryssland, dit han hade sänts i exil och getts tillstånd att undervisa vid en grundskola. Hans änka lämnade Sovjetunionen efter 1945 och återvände till Jugoslavien, där hon återintogs i partiet. När JKP bröt med Kominform 1948 tog hon tydligt ställning för Sovjet, och som följd av detta arresterades hon av Titos polis och deporterades till Goli och Sveti Grgur-öarna, där ett koncentrationsläger för Kominforms jugoslaviska supportrar hade inrättats.

³⁷ Kosta Novaković (1886-1938), serb, gick med i Serbiska Socialdemokratiska Partiet 1907, och i JKP och dess centralkommitté vid grundandet 1919. Han valdes till deputerad 1920, reste till Sovjetunionen 1927 och utrensades 1938. Postumt rehabiliterad 1958.

³⁸ Akif Seremet försvann under utrensningarna i Sovjetunionen i slutet av 30-talet.

³⁹ Jovanka Horvatin var en av JKP:s många kvinnliga medlemmar som levde i Moskva på 30-talet.

⁴⁰ Grgur Vujović (1901-), serb, gick med i JKP på 20-talet och var medlem i Unga Kommunisters centralkommitté. Utrensades i Sovjetunionen 1938 och rehabiliterades postumt 1956.

⁴¹ Vilem Horvat försvann under utrensningarna i Sovjetunionen i slutet av 30-talet.

⁴² Radomir Vujović (1897-), bror till Grgur, gick med i det franska kommunistpartiet medan han studerade vid college i Frankrike. Arbetade med Kommunistiska Ungdomsinternationalen i Wien. Återvände till Jugoslavien 1925 och kom med i JKP:s centralkommitté 1926. Åkte till Moskva 1933 och utrensades där 1938.

⁴³ Filip Filipović (1878-), serb, gick med i Ryska Socialdemokratiska Arbetarpartiet som student och blev senare ledare för Serbiska Socialdemokratiska Partiet. Han anslöt sig till JKP vid dess bildande 1919 och valdes till deputerad och borgmästare i Belgrad. Han använde pseudonymerna Baum och Bošković. Reste till Sovjetunionen 1924 och utrensades där 1937. Rehabiliterades postumt 1956.

⁴⁴ Voja Vujović (1895-), bror till Grgur och Radomir, generalsekreterare för Kommunistiska Ungdomsinternationalen. Han tog ställning för Zinovjev, anslöt sig till Förenade Oppositionen och uteslöts ur det sovjetiska kommunistpartiet 1927. Han kapitulerade 1929, arresterades efter mordet på Kirov och dog i exil.

⁴⁵ Det fanns ca 900 JKP-medlemmar och sympatisörer i Sovjetunionen under denna period, varav 50 var partiföreträdare. Mer än 800 av dem blev arresterade och av dessa överlevde ca 40 Gulag.

⁴⁶ Triša Kazlerović (1879-1964), serb, en av grundarna av Serbiska Socialdemokratiska Partiet, gick med i JKP vid dess grundande 1919. Efter att ha blivit anklagad för högeravvikelse drog han sig tillbaka från aktiv politik, men fortsatte att publicera oberoende vänstertidskrifter.

Av de 30 personer som uteslutits ur partiet och omnämndes i *Proleter*, tillhörde 11 den *historiska vänstern*, medan 14 kom från den *center-vänster*-grupp som samarbetade med den *historiska vänstern* mellan 1923 och 1937. En av personerna tillhörde *center-högern*, medan en annan kom från den *historiska högern*. Det är omöjligt att fastställa deras exakta politiska positioner inom JKP, men utan tvekan är det så att Tito och ryssarna slog kraftigast och nästan urskiljningslöst mot *vänster*-grupper, men knappast rörde *höger*-grupperna. Man ska också komma ihåg att högers ledare Sima Marković, även om han var bland offren för utrensningen, inte miste livet som vänstermilitanterna och att inga disciplinära åtgärder vidtogs mot hans hustru, i motsats till vad som hände hustrurna till dem som representerade vänstern, vilka uteslöts tillsammans med sina män.⁴⁷

I artiklar som publicerades i *Proleter*, och andra officiella partidokument från 1937 till 1941, görs ofta referenser till jugoslaviska trotskister. I verkligheten fanns det dock aldrig, förutom vår oppositionella grupp vid partiskolan i Moskva 1928-29, som vagt kanske kunde anklagas för trotskism, några aktivt trotskistiska element i JKP, och absolut inga organiserade trotskistiska grupper av något slag. Den berömde Darsula, som man i de officiella partidokumenten ofta refererade till som trotskist, var i verkligheten en ung dalmatier som tillhörde den *historiska vänstern* och som deltog i partiskolan i Moskva. Det som hände var att alla som, i namn av den proletära internationalismen opponerade mot de storserbiska nationalistiska infiltratorerna i partiet⁴⁸, felaktigt betecknades som trotskister och konsekvent uteslöts ut partiet.

⁴⁷ Senare källor fastställer hans dödsdatum till 1938.

⁴⁸ Man måste komma ihåg att Ciliga, oavsett han var JKP-medlem, oppositionell kommunist eller under hans senare utveckling som oberoende socialist, konsekvent betecknade vänsterfolk som krävde en enad jugoslavisk stat som förespråkare för serbisk nationalism.